

УДК 821.111-31Байєтт7Pos.09

Шевкун А.В.

Запорізький державний медичний університет

СПЕЦИФІКА АРХІТЕКТУАЛЬНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У РОМАНІ А.С. БАЙЄТТ «POSSESSION»

Анотація. У статті пропонується аналіз дискурсивної категорії «архітекстуальність» на прикладі роману А.С. Байєтт «Possession». Особлива увага приділяється таким її проявам як жанровий синкретизм, полістилістика та фрагментарність композиції, а також їхнім функціям у художній структурі даного роману. Розглянуто новітні підходи до вивчення явища архітекстуальності як до процесу міжтекстової взаємодії та трансформації. Обґрунтовано, що архітекстуальність є інструментом постмодернізму у модифікації установлених канонічних жанрових норм. Результат дослідження представлений як аналіз особливостей відображення категорії архітекстуальності на прикладах з тексту роману.

Ключові слова: інтертекстуальність, види інтертекстуальності, архітекстуальність, синкретизм, жанр, полістилістика, фрагментарність композиції.

Shevkun A.V.

Zaporizhzhia State Medical University

SPECIFICITY OF ARCHITEXTUAL CONNECTIONS
IN THE NOVEL BY A.S. BYATT "POSSESSION"

Summary. The article suggests the analysis of the discursive category "architextuality" based on the novel by A. S. Byatt "Possession". Special attention is paid to such its manifestations as genre syncretism, polystylistics and fragmentation of the composition, as well as their functions in the artistic structure of the novel. The main approaches to the study of the phenomenon of architextuality as a process between textual interaction and transformation are considered. It is proved that architextuality is an instrument of postmodernism in the modification of established canonical genre norms. The result of the research is presented as the analysis of the architextual features with examples from the text of the novel.

Keywords: intertextuality, types of intertextuality, architextuality, syncretism, genre, polystylistics, fragmentary composition.

Постановка проблеми. Феномен архітекстуальності є однією з характерних рис постмодерністського твору і викликає інтерес вітчизняних та зарубіжних філологів, передусім, позбавленими простоти інтертекстуальними зв'язками. Слово *arche* запозичено з давньогрецької мови й вживається у значенні першопричини, першооснови, пробразу або оригіналу. Ж. Женетт, автор визначної класифікації міжтекстових зв'язків, визначає архітекстуальність як співвідношення тексту зі своїм архітекстом [3, с. 339–340]. Тобто, при створенні нового твору автор опирається на вже готові моделі, визначений набір кліше, притаманний певному жанру. Архітекст, таким чином, присутній всюди, адже новий твір неминує пов'язаний з численними текстами вітчизняної та світової культури, які будувалися за тим самим принципом.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На наше дослідження вплинули роботи представників структуралізму (Р. Барт, Ж. Женетт) та постструктуралізму (Ю. Кристева) ХХ століття, які надали канонічне формулювання поняття «інтертекстуальність» та її класифікацію. Поряд з ними праці філософа, теоретика європейської культури та мистецтва, М.М. Бахтіна не втрачають актуальності у дослідженні теорії діалогічної взаємодії текстів. Не останню роль зіграли роботи російських, вітчизняних та зарубіжних дослідників (М.Б. Ямпольський, Н.О. Фатєєва, Г.В. Денисова, Ю.М. Лотман, Н.В. Петрова, Н.С. Поваляєва, Д.В. Затонський, Дана Шілдер, Лілія Мелані та ін.), у яких знаходимо розвиток вищезазначених теорій та розширення класифікацій міжтекстової взаємодії.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Архітекстуальність представляє інтерес не стільки як явище присутності

рис кількох жанрів у тексті, скільки як порушення їхніх канонічних моделей. Постмодернізм базується на запереченні попередньої культурної парадигми, відмові від структур та ієрархій. Відповідно, автор постмодерністського твору вільний у модифікуванні ustalених жанрових правил. Ж. Женетт описував даний процес, наголошуючи, що змішування жанрів або нехтування ними являється нічим іншим, як таким самим жанром [3, с. 339–340].

Одним із яскравих прикладів такої еволюції жанрів є роман британської письменниці А.С. Байєтт «Possession», який вперше побачив світ у 1990 році і в тому ж році став лауреатом Букерівської премії. Твір неодноразово ставав об'єктом вивчення на батьківщині, у той час як для вітчизняних філологів він досі залишається «білою плямою». На даний момент українською мовою його текст не перекладено. Наше дослідження пропонує аналіз прояву феномену архітекстуальності у романі.

Формулювання цілей статті. Мета даного дослідження полягає у визначенні специфіки актуального для сучасної філології явища архітекстуальності, аналізі сутності пов'язаного з ним поняття «жанровий синкретизм» та простеження еволюції жанрової системи на прикладах з тексту роману А.С. Байєтт «Possession». Поставлена мета передбачає **вирішення наступних завдань:**

- розглянути основні риси архітекстуальності та сучасні підходи до її вивчення;
- висвітлити ознаки архітекстуальності у романі А.С. Байєтт «Possession»;
- проаналізувати своєрідність композиції та жанру твору як прояв вищого та найбільш масштабного рівня інтертекстуальності – архітекстуальності.

Виклад основного матеріалу дослідження. Роман А.С. Байетт «Possession» представляє читачеві майстерні хитросплетіння жанрів та стилів, загадку, розв'язання якої вимагає ерудиції та вдумливого читання. У даному дослідженні ми розглянемо жанровий синкретизм роману (поряд з явищами стилевого синкретизму (або полістилістики) та фрагментарності композиції) як прояв найвищого рівня інтертекстуальності за класифікацією Женетта.

Питання жанрової природи роману Байетт викликало збентеження та відвертий подив. У той час як американські критики назвали його «доброзичливим поєднанням жанрів», «бравурним показом літературного черевомовлення (а *bravura display of literary ventriloquism*)» [15], їхні британські колеги були вражені скоріше не геніальністю книги (а Байетт славиться своїми кмітливостю та інтелектом), а легкістю підходу. У британському виданні «The Times» писалося: «She has let her hair down with a wit and jokiness...we did not think she had in her» [15]. Але перш ніж перейти безпосередньо до аналізу присутніх у творі рис різних жанрів, ми вважаємо за потрібне почати з основних понять.

Жанр є однією з найбільш важливих категорій літератури. Традиційно його визначають як тип літературного твору, один із головних елементів систематизації літературного матеріалу, який класифікує літературні твори за типами їх поетичної структури [5, с. 406]. Через те, що жанр має конкретно-історичний характер, цілком зрозуміло, що з часом відбувається так звана атрофія жанрів. Цей процес активізувався в епоху модернізму, оскільки рамки «чистих» жанрів стали для митців затісними. Таким чином, щоб передати повноту ідеї, вони почали пошуки нових способів реалізації задуманого. Взаємодія жанрів призвела до руйнування старої системи, появи нових жанрових форм та зміни канонів. З цього моменту актуальним стає явище жанрового синкретизму. Це поняття трактується як різновид еklektизму; поєднання різних, суперечливих, протилежних один одному поглядів [6, с. 280]. Стосовно літератури, **синкретизм** можна розуміти як зрощення, трансформацію різних жанрових форм у одному творі. Плодом такого змішання стає нова естетична реальність, створена автором для читача. Для найповнішої передачі власної ідеї А.С. Байетт майстерно поєднала у романі риси того, що сьогодні прийнято вважати «елітарною» та «масовою» літературою.

Як вже згадувалося раніше, американські критики високо оцінили жанрову різноманітність твору. «The New York Times» із захватом писали, що «Possession» – це детективна сага та любовний роман, університетський роман з дрібкою сатири, казка у дусі братів Грімм та скандинавської міфології, постфрейдистська загадка деконструктивістів та, що найбільше вражає, філософське дослідження кохання та одержимості, що рясніє вигаданими любовними листами та оригінальною псевдо-вікторіанською строфою [15]. Далі ми детально розглянемо ознаки цих та деяких інших жанрів.

Через те, що значна частина критиків визначає жанр «Possession» як неовікторіанський роман, справедливо буде почати саме з цього. Для сучасної британської літератури ця форма є досить популярною, що пов'язано з характерною для англійських митців епохи постмодернізму «одержимістю

історією». Причини такої привабливості усього вікторіанського для сучасних письменників осмислює авторка книг «Understanding Britain» (2009), «Understanding English Literature» (1997) Карен Хьюїт. По-перше, XIX століття не таке вже й віддалене від XX. Читачам не важко запевнити себе, що вони здатні зрозуміти образ мислення та почуття вікторіанців. По-друге, в Англії існує прекрасна традиція реалістичної прози XIX століття, у якій знаходяться різноманітні художні паралелі. По-третє, мислячі вікторіанці, тобто люди, з котрими британські письменники відчують природну близькість, були вимушені співіснувати з теорією еволюції Дарвіна. І, як наслідок, їхнє інтелектуальне та емоційне життя не залишало місця для Бога. Вони наполегливо запитували себе, у чому сенс їхнього існування [10, с. 233–238]. Отже, наголос робиться на тому, що світосприйняття та настрої вікторіанців та сучасних людей перегукуються.

Ще одну цікаву думку з цього приводу висловив В. Каннінгем: минуле – це класика. А тому минуле вривається у сучасну літературну свідомість у подібні недосяжної сили, що викликає одночасно задрість та співчуття [4, с. 227–233]. Тобто, у розумінні літературознавця вікторіанські стандарти є ідеалом для британців.

Американська дослідниця Дана Шиллер ввела термін «неовікторіанський роман» у 1995 році, подавши розгорнуту характеристику жанру та виділивши два типи такого роману. Книгу «Possession», зокрема, дослідниця відносить до другого типу, ставлячи поряд з літературними шедеврами таких прозаїків, як Пітер Акройд та Джон Фаулз. Для них характерне звернення до вікторіанської епохи як до об'єкту дослідження з його подальшим філософським осмисленням та організацією тексту у дусі постмодернізму («reconstructing the past») [14, р. 541, 556–557]. А перший тип являє собою радше старанну імітацію вікторіанського стилю з дотриманням усіх його умовностей та рамок. Це може бути роман-паралель, приквел чи сиквел.

Д. Шиллер акцентує увагу на тому, що неовікторіанський роман – це не тільки гра на почутті ностальгії з зображенням одягу, меблів та стилю життя вікторіанців. Головне – *текстуалізація* минулого [14, с. 546]. «Possession» притаманна ця риса неовікторіанського роману; він поєднує два часових відрізки – 80-ті роки XX століття та середину XIX століття. Письменниця майстерно відтворює дух минулої епохи, використовуючи саме слово як інструмент: застарілі лексичні одиниці та вирази вводять в атмосферу століття, у якому жили і творили С. Колрідж, В. Вордсворт, К. Россетті, Р. Браунінг та Е. Дікінсон. А.С. Байетт зізнається, що значне враження на неї справила переписка подружжя Браунінг. Роберт Браунінг, захоплений поезією Елізабет Барретт, починає писати їй. До сьогодні збереглися 573 листи. Детально вивчивши любовне листування поетів, Байетт надихалася на створення епістолярних вставних текстів для розвитку сюжетної лінії поетів-коханців К. Ла Мотт та Р.Г. Падуба. Листи мають власну сюжетну структуру, виступають як частина гри письменниці з читачем, а також розкривають духовний світ та психологічний стан героїв.

Не можемо оминати й жанр готичного роману, який є одним з класичних жанрів, розквіт якого прийшовся ще на період передромантизму (межа

XVIII–XIX століть). Жанр набув розвитку у двох напрямках: масової (Б. Стокер) та високої (Г. Джеймс, Р.Л. Стівенсон) літератури. Самі письменники, пишучи подібний роман, розвивали жанр у цілому та задавали закономірності його поетики. Автор першого готичного роману Горацій Уолпол (Horace Walpole) у передмові до видання «Castle of Otranto, a Gothic Tale» (1765) так визначає запоруку успіху твору цього жанру: кожен епізод підштовхує розповідь до розв'язки. Увага читача безперервно тримається у напрузі. Розвиток дій протягом майже усієї розповіді відбувається згідно законів драми. Персонажі вдало змальовані, та – що більш важливо – їхні характери витримані від початку до самого кінця. Жаж – головний інструмент автора – ні на мить не дозволяє розповіді стати в'ялою; причому жаху настільки часто протиставляється співчуття, що душу читача по черзі захоплює то одне, то інше з цих могутніх почуттів [9, с. 31]. Інший англійський письменник М.Р. Джеймс називає двома найважливішими інгредієнтами готики атмосферу та штучне нагнітання напруженості [2, с. 5–12]. І, нарешті, М.М. Бахтін підсумовує особливості жанру готичного роману: наприкінці XVIII століття у Англії створюється та закріплюється у так званому «готичному», або ж «чорному», романі нова територія розвитку дій – «замок» (вперше у цьому значенні у Горація Уолпола – «Замок Отранто», потім у Енн Радкліф, Метью Грегорі Льюїса та ін.). Замок просякнутий часом історичного минулого. Замок – помешкання володарів феодальної епохи (як наслідок, також історичних фігур минулого), у ньому відклалася у видимій формі сліди століть та поколінь у різних частинах споруди, в інтер'єрі, у зброї, у галереї портретів предків, у фамільних архівах, у спеціфічних людських стосунках династичного спадкоємства, передачі спадкових прав. Нарешті, легенди та перекази оживляють спогадами про минулі події усі кутки замку та його околиць [1].

Маргарет Дреббл, молодша сестра А.С. Байетт та редактор 5-го та 6-го видань «The Oxford Companion to English Literature», трактує термін Gothic дещо відмінно від традиційного сприйняття. Згідно з останнім, готичний роман – передвісник сучасного жанру жахів. У ньому присутні надприродні явища, родові прокляття та таємничі пригоди. М. Дреббл вважає, що термін первісно міг вживатися в значенні «середньовічний», як у тому ж романі Г. Уолпола «Castle of Otranto» [11, р. 422–423]. У готичному романі дія традиційно відбувається у закритих та заселених привидами замках, склепах, монастирях чи похмурих особняках, зображуючи руїну та занепад, з епізодами ув'язнення, жорстокості та переслідування.

Дійсно, у романі «Possession» є і старі особняки (занедбаний маєток Сіл-Корт, де знаходиться могила К. Ла Мотт), і таємні візити до загадкових локацій (кімната Крістабель у тому ж маєтку, прихована від людського ока печера за водоспадом The Thomason Foss – місце таємних зустрічей Падуба та Ла Мотт) і розриття могили Р.Г. Падуба, і навіть спіритичні сеанси. Не варто забувати й уривки з поем головних героїв роману, у яких присутні лицарі, чарівниці, міфологічні істоти та древні боги. Усе це, сплітаючись між собою та розриваючи сучасну розповідь, створює прекрасну готичну казку.

Цілком виправданим вважаємо те, що роман «Possession» відносять до так званого campus novel – університетського або кампусного роману. Найбільш визначними авторами цього жанру в англійській літературі вважаються К. Еміс, Д. Лодж та М. Бредбері. Університетський роман об'єднує сюжети, у яких діють герої студентського середовища, дослідники або працівники вузів, а дія відбувається в університетах чи бібліотеках. Що характерно, даний жанр дуже тісно взаємодіє з детективом та любовним романом. На сьогоднішній день ці жанри перейшли з інтелектуальної літератури у масову та набули статусу мейнстримних [8, с. 16].

Усі елементи кампусного роману присутні у творі. Сюжет «Possession» будується навколо двох героїв-літературознавців. Роланд Мітчелл проводить значну частину свого часу, досліджуючи життя давно спочилого поета та неочікувано знаходить у Британській бібліотеці його незакінчені любовні листи. «Падубовідник» (Центр дослідження творчості Р.Г. Падуба, де знаходиться більша частина рукописів поета), який у перших розділах описується дуже детально, знаходиться на нижньому поверсі Британського музею. Першої ж зустрічі Мод Бейлі запрошує Роланда до Університету Лінкольна. Протягом усього роману герої йдуть слідами, які лишили поети-коханці вікторіанської епохи, до розгадки головної таємниці; змагаються з антагоністами за найцінніший речовий доказ, останній пазл у мозаїці; пізнають один одного та закохуються. Варто згадати й сатиричне зображення деяких персонажів, що також характерне для університетського роману і породжує його модифікацію – campus satire. Професор Мортімер Собрайл, наприклад, фанатично збирає кожну дрібничку, яка колись належала Р.Г. Падубу, відвідує людей, які мають хоч якесь відношення до поета та викупляє або видурює у них його речі. Він зберігає його листи та документи в особливому сейфі, як скарб і лише для себе, час від часу дістаючи та переглядаючи. З іншого боку, солідна онісова печатка Падуба на початку шостого розділу була залишена на краю умивальника, що наче зводить цінність ювелірної прикраси великого поета до чогось настільки буденного, навіть зневажливого.

Вважаємо, що було б неправильним залишити без уваги жанр speculative fiction – спекулятивної (абстрактної) фантастики. Це досить широка категорія, яка охоплює взагалі будь-яку фантастичну історію, що містить елементи, локації та персонажів, які були створені з допомогою уяви та спекуляцій, не належать до існуючої реальності та буденного життя. Авторство приписують Роберту Хайнлайну, який у 1947 р. вперше використав термін у есе «On the Writing of Speculative Fiction». У той час як Хайнлайн ототожнив спекулятивну фантастику з науковою, а більшість літературних творів цього жанру описують подорожі у часі та високорозвинені технології майбутнього, він також розглянув й інший тип розвитку сюжету: розповідь, що будується за принципом «лише уявіть, якщо...» або «що могло б статися, якби...» [12, р. 9–17]. Він вважає, що у спекулятивній фантастиці з'являється принципово нова ситуація, нові рамки для людських дій. Ця ситуація породжує й нові людські проблеми.

Таким чином, наша історія про те, як саме Людина справляється з труднощами. Якщо дослівно перекласти термін, *speculate* означає філософські роздуми, пов'язані з уведенням у реальність того чи іншого припущення. Звертаючись до роману «Possession», на самому початку помічаємо яскраво виражені риси даного жанру: Роланд Мітчелл знаходить любовні листи Падуба до невідомої поетеси та переживає потрясіння. Поета знала як стриману, замкнуту людину, яка прожила сорок років у шлюбі й ніколи не була зацікавлена у подружній невірності. І одразу ж думки Роланда наповнилися найрізноманітнішими припущеннями. Протягом усього роману герої по крихтам збирають докази, підтвердження своїх теорій та приходять до фантастичного висновку. Окрім того, внутрішнім монологам у творі відведено достатньо місця, щоб віднести його до спекулятивної літератури.

Безумовно, у романі присутні риси інших жанрів, але не менший інтерес для нас представляють **стилевий синкретизм та фрагментарність композиції**. Виходячи з тлумачення терміну, поданого вище, стилевим синкретизмом (або полістилістикою) можна вважати навмисне поєднання в одному літературному творі декількох стилів. Або ж, якщо точніше, явище розрізненості, що виникає у результаті змішання ряду прийомів, характерних для певних стилів [7, с. 23]. І в цьому Байетт проявила справжній талант. Філолог за освітою, романістка застосувала набуті глибокі знання для написання любовних листів героїв відповідно вікторіанській епосі. При цьому не тільки приватне листування, а й уривки з їхніх поем мали виражати їхні характери, світосприйняття та ідеали. Але, як не дивно, видавці спочатку намагалися викреслити з роману фрагменти «вікторіанської» прози та поезії. Байетт згадує, як боролася з ними, адже не хотіла руйнувати те, що так добре вдалося. Книга вийшла чудовим романом для і про науковців [13].

Зі стилевим синкретизмом тісно пов'язана й фрагментарність композиції – одна з характерних рис постмодерністської літератури. У творі представлені дві сюжетні лінії, на перший погляд не пов'язані просторово-часовими відносинами: любовні історії героїв сучасності та вікторіанської епохи. Поеми XIX століття, листування персонажів, щоденникові записи з елементами казок та міфів втручаються в основну розповідь. Більш того, вони розташовані у романі не в хронологічному порядку, що до самого кінця історії тримає читача у напруженні та допомагає зберегти головну таємницю. Розділ 10, наприклад, складається цілком з листів Падуба та Ла Мотт. До речі, це єдиний розділ, який представляє читачеві прямий тривалий діалог між персонажами без будь-яких коментарів. Поети-коханці є авторами 40 із 62 наявних у романі листів. Не останню роль у композиційній особливості «Possession» грають і автобіографічні вставки Мортімера Собрайла (розділ 6) та Кребба Робінсона (розділ 3), знову таки втручаючись в основну оповідь та актуалізуючи певні факти з минулого авторів.

Висновки з проведеного дослідження і перспективи. Отже, жанровий синкретизм роману, полістилістика та фрагментарність композиції є проявами вищого та найбільш масштабного рівня інтертекстуальності за класифікацією Жерара Женетта – архітекстуальності. Виявлення рис даного явища на прикладі тексту твору дозволяє краще зрозуміти процеси динаміки інтертекстуальних елементів у цілому, що представляє інтерес для сучасної філології. Безумовно, пропонуване нами дослідження архітекстуальності на матеріалі роману «Possession» не вичерпує можливостей аналізу даного та інших видів міжтекстової взаємодії. Перспективи бачимо у розгляді особливостей прояву архітекстуальності на прикладі творчості декількох представників епохи постмодернізму, що дасть повнішу картину еволюції жанрових різновидів сучасного британського роману.

Список літератури:

1. Бахтин М.М. Формы времени и хронотопа в романе. *Вопросы литературы и эстетики*. Москва : Искусство, 1975. URL: <http://philologos.narod.ru/bakhtin/hronotop/hronmain.html> (дата звернення: 25.03.2019).
2. Джеймс М.Р. Предисловие к сборнику «Призраки и чудеса: Избранные рассказы ужасов. От Даниеля Дефо до Элджернона Блэквуда». *Клуб приведенный: Рассказы*. Санкт-Петербург : Азбука-классика, 2007. 352 с.
3. Женетт Ж. Фигуры: Работы по поэтике. Собр. соч. : В 2 т. Москва : Изд. им. Сабашниковых, 1998. Т. 2. 470 с.
4. Каннингем В. Английская литература в конце тысячелетия. *Иностранная литература*, 1995. № 10. С. 227–233.
5. Літературознавчий словник-довідник / ред. Р.Т. Гром'як. Київ : Академія, 2007. 2-ге вид. 752 с.
6. Новый тлумачний словник української мови / уклад. В. Яременко, О. Сліпущко. Київ : Видавництво "Аконіт", 2001. Т. 3. 863 с.
7. Пестерев В.А. Постмодернизм и поэтика романа: Историко-литературные и теоретические аспекты : учебно-методическое пособие. Волгоград : Издательство ВолГУ, 2001. 40 с.
8. Поваляева Н.С. Образ мюзик-холла в неовикторианском романе. Минск : Издательство «Четыре четверти», 2015. 100 с.
9. Уолполд Г. Готический роман. Замок Отранто. Москва : Эксмо, 2008. 235 с.
10. Хьюитт К. Новая английская историческая беллетристика спрашивает "Почему?". *Иностранная литература*, 1995. № 10. С. 233–238.
11. Drabble M. *The Oxford Companion to English Literature*. Oxford University Press; 5th edition, 1985. 1155 p.
12. Heinlein R. On the Writing of Speculative Fiction. *Of Worlds Beyond: The Science of Science-Fiction Writing*. Fantasy Press, 1947. 96 p.
13. Higgins C., Davies C. A.S. Byatt says women who write intellectual books seen as unnatural. *The Guardian*, 2010. URL: <http://www.theguardian.com/books/2010/aug/20/as-byatt-intellectual-women-strange>
14. Shiller D. The Redemptive Past in Neo-Victorian Novel. *Contemporary Literary Criticism*. Detroit, 2001. Vol. 136.
15. Stout M. What Possessed A.S. Byatt? *The New York Times*, 1991. URL: <https://www.nytimes.com/books/99/06/13/specials/byatt-possessed.html>